
<https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.029>

УДК 811.161.2'81'367.335.1

К.Г. Городенська

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ГРАДАЦІЙНІ СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СТРУКТУРА ТА ВНУТРІШНЬОЗНАЧЕННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ

Схарактеризовано основні етапи формування поняття «градаційні складносурядні речення» у сучасному мовознавстві, окреслено засоби експлікації градаційного семантико-синтаксичного відношення між сурядними частинами, визначено роль сполучників і лексичних значень слів у створенні власне-градаційного і градаційно-приєднувального відношення. Запропоновано типологію градаційних складносурядних речень залежно від характеру семантичного зв'язку між їхніми предикативними частинами та засобів його вираження.

Ключові слова: градаційні складносурядні речення, градаційне семантико-синтаксичне відношення, власне-градаційні сполучники, градаційно-приєднувальні сполучники, лексичне значення слова, семантико-синтаксичний і формально-синтаксичний тип.

У теорії складносурядного речення поняття градаційного складносурядного речення є найновішим. В окремих семантико-синтаксичний тип складносурядних речень закритої структури градаційні складносурядні речення української мови вперше було виділено в підручнику для студентів філологічних факультетів «Грамматика української мови. Синтаксис» І.Р. Вихованця, що побачив світ у 1993 р. [3: 302 — 304]. Виокремлення цих речень автор мотивував тим, що вони відрізняються від інших типів конструкцій закритої структури за формально-синтаксичною, семантико-синтаксичною та комунікативною організацією, а саме: 1) елементи їхніх парних сполучників розташовані у двох сурядних частинах; 2) структура такого речення пов'язана з актуальним членуванням, оскільки в ньому семантично

© К.Г. ГОРОДЕНСЬКА, 2019

вирізнено постпозитивну сурядну частину [Там само: 309]. Паралельно в навчальних курсах із морфології цього періоду з'явилися градаційні сполучники як виразники градаційного значення [21: 351]. Із початку ХХІ ст. узвичаєно виділяти серед складносурядних речень української мови або речення з градаційними сполучниками [22: 234, 243 — 244], або складносурядні речення з градаційним значенням [11: 259 — 260].

Ці факти свідчать про поступовий розвиток теорії градаційного складносурядного речення в українському мовознавстві. Особливо непросто, як цілком справедливо зазначали самі дослідники, було витлумачити семантико-синтаксичне відношення, що пов'язувало предикативні частини в різних типах складносурядних речень. Традиційно розмежовували єднальні, зіставно-протиставні та розділові семантичні відношення між ними [10], а градаційного відношення зовсім не виділяли, через що складні речення із градаційними сполучниками зараховували до складносурядних речень з іншими типами відношень між їхніми предикативними частинами. Зокрема, Л.А. Булаховський наголошував, що подвійні сполучники *не тільки... а й, не тільки... але й* уживані в реченнях, друга частина яких указує на більшу інтенсивність дії чи сильнішу ознаку порівняно з першою, що ці сполучники набувають значення, близького до сполучника *і... і*, проте він не може цілком заступити названі подвійні сполучники [14: 160 — 161]. Крім цього, спираючись на поєднання частки *не тільки*, ужитої в першій частині, і протиставного сполучника *а* та вставного слова *навпаки* у другій частині, він виділив у таких складносурядних реченнях максимальне протиставлення [Там само: 162]. Б.М. Кулик кваліфікував парні сполучники *не тільки... а й, не тільки... але й* як зіставно-видільні, оскільки кожний компонент пари виділяє щось у предикативній частині, і зміст обох предикативних частин складносурядного речення, набуваючи значення необхідної сумісності дій, явищ, доповнює один одного [13: 196]. О.С. Мельничук відзначив виокремлення чеськими лінгвістами [24: 27, 79] складносурядних градаційних речень (чеські *stupnovací*), але тут же застеріг, вони «фактично належать до протиставних і частково до приєднувальних конструкцій» [15: 199]. Саме тому складносурядні речення з градаційними сполучниками опинилися здебільшого серед протиставних, рідше — зіставних чи мали ознаки двох типів складносурядних речень — протиставно-зіставних, протиставно-приєднувальних та ін. У деяких новітніх дослідженнях із синтаксису української мови виокремлено синкретичне єднально-градаційне відношення сполучників *не тільки... але й, не тільки... а й, не лише... але й, не лише... а й* та зазначено, що за градаційного відношення семантичне навантаження першої та другої предикативної частини чітко розмежоване, особливо в комунікативному плані: у першій наголошено на відомому, тому її кваліфікують як тему, а в другій — на невідомому, новому, заради чого й здійснено повідомлення [12: 346].

В українському мовознавстві набула поширення думка, що градаційні складносурядні речення вперше виокремила російська дослідниця В.А. Белошапкова серед складносурядних речень закритої структури [17:

626; 11: 259]. Справді, у навчальному посібникові для філологічних спеціальностей «Современный русский язык. Синтаксис» (1977) вона поділила сполучники складносурядних речень закритої структури на дві групи: сполучники із широкими абстрактними значеннями (рос. *и, а, но*) і сполучники з вузькими диференційними значеннями (рос. *не только... но и, а именно*), серед яких опинилися пояснювальні (*то есть, а именно*) та градаційні (*не только... но, да и*) [2: 211 — 212]. За характером градаційних сполучників складносурядні речення вона поділила на **власне градаційні**, що утворені сполучниками розчленованої будови (*не только... но и, не то чтобы... но та ін.*), і **підсилювальні градаційні речення**, утворені сполучником *да и* [Там само: 214]. Але у своїй попередній праці «Сложное предложение в современном русском языке» [1], присвяченій теорії складного речення й опублікованій десятьма роками раніше, авторка, виокремивши безсумнівні зіставно-протиставні, пояснювальні та градаційні сполучники, зауважує, що градаційні сполучники російської мови дуже слабо вивчені, відзначає, що градаційні відношення як особливий тип семантичних відношень у сурядному ряді вперше помітили чеські синтаксисты, причому спочатку вони вважали градаційні відношення різновидом зіставно-протиставних [28], пізніше речення з градаційними сполучниками були виділені в особливий тип, а градаційні відношення поставлені поряд із єднальними, зіставно-протиставними та іншими відношеннями [26; 27]. Та найважливіше в її застереженні те, що перший опис градаційних сполучників російської мови подав Я. Бауер [23; 25], який довів, що градаційні сполучники є в усіх слов'янських мовах, що вони розрізняються не тільки формально (розчленованістю / нерозчленованістю), а й семантично — характером виражених градаційних відношень, що послугувало підставою розмежувати в російській мові власне-градаційні і градаційно-приєднувальні відношення. Проте автори «Русской грамматики» 1980 р. звузили поняття складносурядного речення з градаційним значенням, оскільки оперли його на градаційне відношення, в основі якого лежить зіставлення або протиставлення за ступенем значущості: повідомлюване в одній частині конструкції представлене як важливіше, більш значуще порівняно з тим, що викладене у другій частині, або ж його оцінюють в одній із структурних частин як вірогідніше чи таке, що точніше відповідає суті позначуваного [16: 622 — 633]. Унаслідок цього засоби експлікації градаційно-приєднувального відношення перейшли до аналогів сполучників, використовуваних у складносурядних реченнях із факультативно-коментувальним значенням [Там само: 631 — 632].

В українському мовознавстві на початку 70-х рр. ХХ ст. К.Ф. Герман обґрунтовував потребу виокремлення в українській мові градаційних сполучників і складносурядних речень із градаційними відношеннями на тій підставі, що ці відношення є в мові і щонайважливіше — вони мають свою сполучникову систему, яка «розвинулася на базі простих [сполучників] *а, і (ї), та, але* у поєднанні з частками *ба, ж, не, лише, навіть, тільки, ще*» [5: 28]. Градаційні сполучники він поділив на складені одиничні і складені парні,

на основі чого розмежував градаційні складносурядні речення відповідно з одnobічними і двобічними зв'язками [Там само: 28 — 29; 6]. Лише через 20 років представники чернівецької граматичної школи виокремили в самостійний тип складносурядні речення з градаційним значенням, але на інших, ніж у К.Ф. Германа, засадах [17: 626 — 628]. Основною формою парадигми градаційних речень вони визнали конструкції із сполучником *не тільки... але й*, що виражають «висхідне наростання подій, явищ, ознак» [Там само: 627], а похідною формою — речення із сполучниками *не те щоб... а, не те що... а*, що надають першій частині суб'єктивного модального забарвлення невпевненості, сумніву, та видозміни цієї форми на зразок *не можу сказати щоб... але, не можна сказати щоб... але, якщо не... то* та ін. [Там само: 628].

Першою спробою спеціального дослідження градаційного відношення у структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови стала дисертаційна праця Т.М. Спільник, у якій систематизовано засоби експлікації градаційного відношення в українській мові, чільне місце серед яких посіли градаційні сполучники [18].

Проте такий тривалий шлях лінгвістичного осмислення градаційних сполучників і складносурядних речень із ними не посприяв однозначному розв'язанню багатьох важливих питань, передусім тих, які стосуються їхнього кількісного і якісного складу та ролі цих сполучників у реалізації градаційного семантико-синтаксичного відношення.

Кількісний склад градаційних сполучників у різних дослідників значною мірою залежав від визначення суті градаційного відношення. К.Ф. Герман кваліфікував його як співвідношення звичайного (у першій структурній частині) і вищого (у другій структурній частині) змісту, тобто зміст другого компонента переважає над змістом першого компонента, підсилює, інтенсифікує його [5: 28]. На цій семантичній основі він виділив 13 градаційних складених сполучників, із яких 9 — одиничні (*а й, а ще, а навіть, а до того ж, ба й, ба навіть, та й, ще й, та ще й*) і 4 — парні (*не тільки... а й, не тільки... але й, не лише... а й, не тільки... а навіть*). Складені одиничні градаційні сполучники поєднують предикативні частини у складносурядному реченні, друга з яких, на його думку, додає щось значніше, переконливіше до першої, зважаючи на її будову та зміст; складені парні градаційні сполучники пов'язують хоч і рівноправні предикативні частини, але дуже взаємозумовлені за граматичною будовою і змістом, перша не може вживатися без другої, вона побудована з перспективою на доповнення та інтенсифікацію її змісту в другій частині, яка так само враховує граматичну будову та зміст першої частини [5: 29]. Градаційні складносурядні речення з одиничними градаційними сполучниками кваліфіковано як речення з одnobічними зв'язками, а з парними градаційними сполучниками — як речення з двобічними зв'язками. Відповідно до цього підходу для української мови характерні складносурядні речення зі складеними одиничними градаційними сполучниками.

Майже таку саму кількість градаційних сполучників подавали автори в навчальних і теоретичних курсах. Зокрема, у підручнику «Сучасна

українська літературна мова» за редакцією А.П. Грищенка на підставі градаційного семантико-синтаксичного відношення в окремий функційний різновид сурядних сполучників виділено 11 градаційних сполучників (*а й, а ще, а навіть, а до того ж, та навіть, та ще й, не тільки... а й, не тільки... але й, не тільки... а навіть, не стільки... скільки, не так... як*) [21: 473], а в монографії «Теоретична морфологія української мови» — 14 (*а й, а ще, а ще й, а навіть, а до того ж, та навіть, та ще й, не тільки... а й, не тільки... але й, не тільки... а навіть, не лише... а й, не лише... але й, не так... як, якщо не... то*) [4: 349]. На противагу К.Ф. Германові тут градаційні сполучники не розмежовано за значенням.

Значно більшу кількість градаційних сполучників виокремила Т.М. Спільник, спираючись на свою дефініцію градаційного відношення, сутність якої полягає у співвідношенні змісту першої і другої частини як необхідного і достатнього [19: 363]. Вона запропонувала виділити два типи градаційних речень, що ґрунтуються на комунікативній меті (потребі) мовця: власне градаційні конструкції, що є наслідком відбору ним двох ситуацій, які відразу має намір поєднати у складній структурі градаційними відношеннями, «надаючи першій із них статусу необхідної, а другій — достатньої»; приєднувальні градаційні конструкції мовець спочатку задумує як прості, у яких планує передати певну ситуацію об'єктивного світу, але у процесі побудови висловлення її зміст оцінює як необхідний, але ще недостатній для реалізації його комунікативного наміру, що й спонукає мовця додати таке повідомлення, яке надасть висловленню змістової достатності [Там само: 363 — 364]. Виразниками градаційного відношення у складній конструкції є парні сполучники, які отримали назву власне-градаційних, у простому реченні — одиничні сполучники, які названо градаційно-приєднувальними, та їхні аналоги [Там само: 367 — 370]. Перші налічують разом із їхніми варіантами 22 одиниці (*не тільки... а й (а, але й); не лише... а й (а, але й); не просто... а й (а); не стільки... скільки (а, як); не так... як; мало того, що... ще й; не те що... а (але, а й, але й); не те щоб... а (але, а й, але й)*). До другої групи зараховано 3 сполучники: *та й, ще й, та ще й*, серед їхніх аналогів — 10 аналітичних одиниць: *більше того, до того ж, а до того ж, а ще до того, крім того, а крім того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, навіть* [Там само: 367].

Найповніший склад цих сполучників подано в реєстрі «Граматичного словника української мови. Сполучники» [7]. Тут їх зафіксовано разом із варіантами 48, серед яких 32 — складені парні (*не лише... а й, не лиш... а й, не лише... але й, не лиш... але й, не лише... а ще й, не лишень... а й, не лише... а навіть, не лише... а ще й, не тільки... а й, не тільки... але й, не тільки... а навіть, не тільки... але навіть, не тільки ... а ще й, не тільки... ще й, не те що... а (й), не те що... але (й), не те що... а навіть, не те щоб... але, не просто... а (й), не просто... але й, не стільки... скільки, не стільки... як, не так... як, як... так і, якщо не... то, якщо не... то хоч (би), якщо не... то хоча (б), як не... то, як не... то хоч (би), як не... то хоча (б), коли не... то хоч (би), коли не... то хоча (б)*) і 16 — складені одиничні градаційні сполучники

(а до того ж, а й, але й, а навіть, а також, а то й, а ще, а ще й, а що, і до того ж, і навіть, і то, та навіть, та ще, та ще й, ще й). Установлення щонайповнішого складу градаційних сполучників важливе тому, що воно сприяє створенню об'єктивної формально-граматичної та семантико-синтаксичної типології складносурядних градаційних речень.

Усі градаційні сполучники мають аналітичну будову [8: 37], що засвідчує їхній похідний характер, проте вона більш неоднорідна за будову аналітичних єднальних та розділових сполучників. Їх утворено за двома різновидами аналітичного способу, що віддзеркалюють, як уважає багато дослідників, подвійну природу градаційного семантико-синтаксичного відношення, у якій домінує протиставне відношення [15: 199]. Саме тому основу градаційних сполучників становлять парні, що ґрунтуються на протиставленні двох якісно нерівнозначних дій, ознак, предметів тощо, причому друга (другий) може переважати над першою (першим) або ж поступатися перед нею (ним), а перша (перший) — навпаки. Це протиставлення виражають сполучники *а, але* разом із підсилювальними частками *і, й, навіть, ще*, що входять як компонент парного сполучника до складу другої сурядної частини або другого однорідного члена речення. Перший компонент парного сполучника виокремлює дію, ознаку, предмет тощо, яким протиставляють якісно інші в другій сурядній частині. Він утворений із заперечної частки *не* та однієї з обмежувальних часток — *лише, лиш, лишень, тільки*, пор.: *не лише... а й, не лише... але й, не лиш... а й, не лиш... але й, не лише... а навіть, не лише... а ще й, не лишень... а й, не тільки... а й, не тільки... але й, не тільки... а навіть, не тільки... а ще й, не тільки... ще й* [8: 38]. Це — **власне-градаційні сполучники**, які переважають кількісно та утворюють основну значеннєву підгрупу градаційних сполучників, до якої належать тільки складені парні сполучники. Значно менше складених градаційних сполучників дублює аналітичну модель побудови сурядних приєднувальних сполучників, що об'єднує приєднувальний сполучник *та* або *а* і одну з підсилювальних часток (*навіть, й, ще й* та ін.), пор.: *та навіть, та ще, та ще й, а й, а навіть, а то й, а ще, а ще й* та ін. Вони становлять синкретичну підгрупу **градаційно-приєднувальних сполучників**.

Градаційне семантико-синтаксичне відношення внутрішньо неоднорідне, тому що в межах спільного значення переходу дії чи стану через узвичаєну межу воно має три значеннєві різновиди: 1) перехід у бік посилення; 2) перехід у бік послаблення; 3) задоволення щонайменшим порівняно з ідеальним чи можливим. У формуванні цих значеннєвих різновидів основну роль відіграє лексичне наповнення компонентів сурядних частин, оскільки лише внаслідок зіставлення значень цих частин можна встановити посилення чи послаблення чого-небудь у зіставлюваних сурядних частинах.

Значеннєві різновиди градаційного відношення зумовлюють відповідну диференціацію власне-градаційних сполучників та виокремлення на її основі відповідних семантико-синтаксичних і формально-граматичних типів градаційних складносурядних речень.

Основний семантико-синтаксичний і формально-граматичний тип представляють градаційні складносурядні речення, парні власне-градаційні сполучники яких приєднують таку другу сурядну частину, що семантично значущіша за першу, посилює або увиразнює її значення, додає до нього щось переконливіше. Це — речення з парними власне-градаційними сполучниками *не лише... а й, не лиш... а й, не лише... але й, не лиш... але й, не лише... а ще й, не лишень... а й, не лише... а навіть, не лише... а ще й, не тільки... а й, не тільки... але й, не тільки... а навіть, не тільки... але навіть, не тільки... а ще й, не тільки... ще й, не те що... а (й), не те що... але (й), не те що... а навіть, не те щоб... але, не просто... а (й), не просто... але й та ін.* Напр.: *Микола Карпович Садовський не тільки на сцені виявляв рішучість і відвагу, але й у житті він був твердий і принципово вимогливий* (П. Коваленко); *Не тільки для Степана ця новина була приголомшливою, але й для самої дівчини все було несподіваним* (В. Підмогильний); *...державна не тільки не контролює банківський ринок і не захищає споживачів, а ще й сама «підкидає» хмиз у багаття* (Україна молода, 14.08.2010); *Після народження дітей чи онуків народжуються не просто наші нові ролі чи іпостасі, але й ми дивовижно оновлюємося...* (Україна молода, 09.06.2006).

Другий семантико-синтаксичний і формально-граматичний тип об'єднав градаційні складносурядні речення, парні власне-градаційні сполучники яких поєднують такі дві сурядні частини, семантично значущішою із-поміж яких є перша порівняно з другою. Проте такого семантичного співвідношення в них досягнуто за рахунок лексичних значень слів, ужитих в обох сурядних частинах, оскільки серед парних градаційних сполучників, що їх поєднують, є кілька сполучників, використовуваних для поєднання сурядних частин першого типу градаційних складносурядних речень. Це — *не те що... а (й), не те що... але (й), не те що... а навіть, не те щоб... але та ін.*, пор.: *...відвідувачам виставки воскових фігур заборонено не те що торкатися їх, а й фотографуватися біля них вони не могли* (Україна молода, 04.04.2006); *...телеканали не відняли не те що всієї програми, а навіть кількох епізодів не зумів зафіксувати жоден із них* (Літературна Україна, 18.05.2006).

Третій семантико-синтаксичний і формально-граматичний тип утворений із градаційних складносурядних речень, друга сурядна частина яких завжди менш семантично значуща за першу. Цей тип виражає значення 'задовольнятися щонайменшим порівняно з тим, що могло б бути чи з ідеальним', спеціалізованими виразниками якого в українській мові є парні власне-градаційні сполучники *якщо не... то, якщо не... то хоч (би), якщо не... то хоча (б), як не... то, як не... то хоч (би), як не... то хоча (б), коли не... то хоч (би), коли не... то хоча (б)*, напр.: *Якщо досі не створено очікуваних комфортних умов у вагонах залізничного транспорту, то хоч би в чому-небудь вони стали зручнішими для пасажирів* (Україна молода, 17.05.2019).

Цілком очевидно, що у формуванні градаційного семантико-синтаксичного відношення між сурядними частинами виокремлених трьох типів складносурядних речень одночасно беруть участь два чинники: лексико-семантичне

наповнення компонентів обох сурядних частин і самі власне-градаційні сполучники, що певною мірою послаблює їхню семантичність [9: 9].

Синкретична підгрупа *градаційно-приєднувальних сполучників* особлива тим, що вона експлікує водночас градаційне і приєднувальне відношення. Вона об'єднує ті сполучники, які приєднують до першої сурядної частини таку другу сурядну частину, що семантично більш значуща за першу, вона посилює, увиразнює її. До них належать складені одиничні градаційні сполучники *а до того ж, а й, але й, а навіть, а то й, а ще, а ще й, а що (вже), ба навіть, і до того ж, і навіть, і то, та навіть, та ще, та ще й, ще й* та ін. Складносурядні речення з такими градаційно-приєднувальними сполучниками репрезентують четвертий формально-граматичний і семантико-синтаксичний тип, напр.: *Красуня з чудовим голосом, багата, знаменита, та ще й очолює рейтинг найсексуальніших жінок світу за версією журналу FHM* (Україна молода, 23.02.2010).

Складені одиничні градаційно-приєднувальні сполучники більш асемантичні, ніж парні власне-градаційні, оскільки у складносурядних реченнях, де їх уживають, визначальну роль у формуванні градаційно-приєднувального семантико-синтаксичного відношення відіграє лексичне наповнення компонентів другої сурядної частини, а не сам складений одиничний градаційно-приєднувальний сполучник [9: 9]. Градаційне семантико-синтаксичне відношення можливе за умови, коли значення компонентів другої сурядної частини якісно або кількісно виразніше від значень співвідносних компонентів у першій сурядній частині. Якщо ж за допомогою лексико-семантичного наповнення збалансувати співвідношення компонентів в обох сурядних частинах, то градаційно-приєднувальні сполучники перестають бути виразниками градаційного семантико-синтаксичного відношення, що слугує одним із вагомих аргументів для підтвердження часткової асемантичності цих градаційних сполучників. Значеннева одноплановість компонентів у такому співвідношенні спричиняє транспозицію градаційно-приєднувальних сполучників *а ще, а ще й, та ще, та ще й, ще й, а до того ж* у сферу приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, де вони набувають статусу приєднувальних сполучників, функція яких полягає у приєднанні сурядної частини, що лише доповнює зміст попередньої сурядної частини. Пор. уживання сполучника *а ще* в ролі градаційно-приєднувального і приєднувального: *Страшно впасти у кайдани, Умирати в неволі, А ще гірше — спати, спати і спати на волі, І заснуть навік-віки, І сліду не кинуть Ніякого...* (Т. Шевченко) і *На схилі віку В. Винниченко повернувся до письменницької діяльності та малярства, а ще він продовжував студіювати наукову літературу з філософії, етики та естетики* (Український історичний календар). Цілком очевидно, що залежно від лексико-семантичного наповнення другої сурядної частини у складносурядному реченні градаційно-приєднувальні сполучники можуть мати статус частково асемантичних виразників градаційно-приєднувального відношення або лише приєднувального семантико-синтаксичного відношення.

Отже, виокремлення градаційних складносурядних речень у самостійний тип ґрунтоване на однойменному семантико-синтаксичному відношенні, сформованому комплексно — градаційним сполучником і лексичним значенням слів в обох протиставлюваних сурядних частинах. Відповідно до двох основних виявів цього відношення — власне-градаційного і градаційно-приєднувального — розмежовано два типи градаційних складносурядних речень: із власне-градаційними сполучниками та із градаційно-приєднувальними сполучниками. Перший тип опертий на власне-градаційне відношення, суть якого полягає в поєднанні двох граматично рівноправних, але тісно пов'язаних за змістом сурядних частин, що семантично співвідносяться як менш значуще — більш значуще або більш значуще — менш значуще. Таке значеннєве співвідношення між сурядними частинами формують парні власне-градаційні сполучники і лексичні значення слів — складників цих частин. Власне-градаційні складносурядні речення виражають перехід дії, стану або ознаки, виражених у другій сурядній частині, через узвичаєну (певну) межу насамперед у бік їх посилення, обмеженіше — у бік послаблення та навіть до задоволення щонайменшим.

Другий тип градаційних складносурядних речень має синкретичну семантико-синтаксичну природу, бо водночас передає градаційне і приєднувальне семантико-синтаксичне відношення між другою, приєднаною, і першою, основною, самодостатньою за синтаксичною будовою і змістом сурядною частиною, оскільки в такому поєднанні лексико-семантичне наповнення другої частини не тільки доповнює, а й посилює зміст першої. Приєднувальний характер градаційного відношення зумовив відповідну структуру складених градаційних сполучників, специфіка якої полягає в їхньому одиничному, непарному вживанні.

Парні власне-градаційні сполучники складносурядних речень є частково асемантичними, адже вони виражають однойменні семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами в комплексі з їхнім лексико-семантичним наповненням. Більш асемантичними є одиничні градаційно-приєднувальні сполучники складносурядних речень, бо у формуванні градаційно-приєднувального відношення між предикативними частинами, які вони поєднують, визначальну роль відіграє лексичне значення їхніх компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошапкова В.А. Принципы классификации сложносочиненных предложений. *Сложное предложение в современном русском языке*. Москва, 1967. С. 127 — 137.
2. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. Москва, 1977.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ, 1993.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004.
5. Герман К.Ф. Складносурядні речення з градаційними сполучниками. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 1. С. 28 — 30.
6. Герман К.Ф. Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови. Чернівці, 1973.
7. Городенська К. Граматичний словник української мови. Сполучники. Київ — Херсон, 2007.

8. Городенська К. Аналітичні тенденції в розвитку складу сполучників української мови. *Рідний край*. Полтава, 2008. № 2. С. 36 — 43.
9. Городенська К. Сполучникова реалізація семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія: зб. наук. праць. Вінниця, 2009. Вип. 11. С. 8 — 15.
10. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. Київ, 1969.
11. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови. Київ, 2010.
12. Загнітко А. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. Донецьк, 2001.
13. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Київ, 1961. Ч. II. Синтаксис.
14. Курс сучасної української літературної мови. У 2 т. За ред. Л.А. Булаховського. Київ, 1951. Т. II. Синтаксис.
15. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ, 1966.
16. Русская грамматика. В 2 т. Москва, 1980. Т. 2. Синтаксис.
17. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ, 1994.
18. Спільник Т.М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2004.
19. Спільник Т. Складні речення сучасної української мови із семантикою градації. *Verba Magistri: Мовознавство. Літературознавство. Журналістикознавство. Педагогіка. Методика: зб. наук. праць, присвячений ювілею доктора філологічних наук, професора С.В. Ломакович*. Харків, 2008. С. 361 — 371.
20. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. За заг. ред. І.К. Білодіда. Київ, 1972.
21. Сучасна українська літературна мова. За ред. А.П. Грищенка. Київ, 1993.
22. Шулъжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ, 2004.
23. Bauer J. Klasifikace souvětí. *Jazykovedné štúdie*. Bratislava, 1959.
24. Bauer J. Vývoj českého souvětí. Praha, 1960.
25. Bauer J. Souřadné souvětí. *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české*, II. Praha, 1961.
26. Havránek B., Jedlička A. *Česká mluvnice*. Praha, 1960.
27. Копецный Fr. *Заклады české skladby*. Praha, 1962.
28. Trávníček Fr. *Mluvnice spisovné češtiny, II. Skladba*. Praha, 1956.

REFERENCES

1. Beloshapkova, V.A. (1967). Principles of the classification of paratactic complex sentences. *Slojnoe predlozhenie v sovremennom russkom yazyike*. P. 127 — 137. Moskva (in Rus.).
2. Beloshapkova, V.A. (1977). *Modern Russian. Syntax*. Moskva (in Rus.).
3. Vykhanets, I.R. (1993). *Grammar of the Ukrainian language. Syntax*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
4. Vykhanets, I., Horodenska, K. (2004). *Theoretical morphology of Ukrainian*. Kyiv: Pulsary (in Ukr.).
5. Herman, K.F. (1972). Paratactic complex sentences with gradational conjunctions. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 1, 28 — 30 (in Ukr.).
6. Herman, K.F. (1973). Structure-semantic analysis of paratactic complex sentences of modern literary Ukrainian. Chernivtsi (in Ukr.).
7. Horodenska, K. (2007). *Grammar dictionary of Ukrainian. Conjunctions*. Kyiv — Kherson (in Ukr.).
8. Horodenska, K. (2008). Analytical tendencies in the development of the conjunctions of Ukrainian. *Ridnyi kraj*, 2, 36 — 43 (in Ukr.).
9. Horodenska, K. (2009). Conjunctions realization of semantic-syntactic relations in paratactic complex sentences. *Naukovi zapysky Vinnytskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsubynskogo. Filologiya*, 11, 8 — 15. Vinnytsa (in Ukr.).
10. Hryshchenko, A.P. (1969). *A paratactic complex sentences in modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
11. Dudyk, P.S., Prokopchuk, L.V. (2010). *Syntax of the Ukrainian language*. Kyiv: Akademia (in Ukr.).
12. Zagnitko, A.P. (2001). *Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax*. Donetsk: DonNU (in Ukr.).

13. Kulyk, B.M. (1961). The course of modern Ukrainian literary language. Part II. Syntax. Kyiv (in Ukr.).
14. Bulakhovskiy, L.A. (Ed.). (1951). The course of modern Ukrainian literary language. Vol. II. Syntax. Kyiv: Rad. shkola (in Ukr.).
15. Melnychuk, O.S. (1966). Development of the structure of the Slavic sentence. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
16. Shvedova, N.Yu. (Ed.). (1980). Russian grammar. Vol. II. Syntax. Moskva (in Rus.).
17. Slynko, I.I., Huivaniuk, N.V., Kobylanska, M.F. (1994). Syntax of modern Ukrainian: Problem questions. Kyiv (in Ukr.).
18. Spilnyk, T.M. (2004). Gradational relationship in the structure of complex conjunctive constructions of modern Ukrainian language: abstract. dis. ... Cand. filol. Sciences: 10.02.01. Kharkiv (in Ukr.).
19. Spilnyk, T. (2008). Complex sentences of modern Ukrainian literary language with gradational semantic. *Verba Magistri: Movoznavstvo. Literaturoznavstvo. Zhurnalistykoznavstvo. Pedagogika. Metodyka: zbirnyk naukovykh prats, prysviachenyi yuvileyu doktora filologichnykh nauk, profesora S.V., Lomakovych. P. 361 – 371.* Kharkiv (in Ukr.).
20. Bilodid, I.K. (Ed.). (1972). Modern Ukrainian literary language. Syntax. Kyiv (in Ukr.).
21. Hryshchenko, A.P. (Ed.). (1993). Modern Ukrainian literary language. Kyiv (in Ukr.).
22. Shulzhuk, K.F. (2004). Syntax of the Ukrainian language. Kyiv: Akademia (in Ukr.).
23. Bauer, J. (1959). Klasifikace souvětí. *Jazykovedné štúdie.* Bratislava (in Czech Republic).
24. Bauer, J. (1960). Vývoj českého souvětí. Praha (in Czech Republic).
25. Bauer, J. (1961). Souřadné souvětí. *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české, II.* Praha (in Czech Republic).
26. Havránek, B., Jedlička, A. (1960). Česká mluvnice. Praha (in Czech Republic).
27. Kopečný, Fr. (1962). Základy české skladby. Praha (in Czech Republic).
28. Trávníček Fr. (1956). Mluvnice spisovné češtiny, II. Skladba. Praha (in Czech Republic).

Статтю отримано 27.06.2019

K.H. Horodenska

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

GRADATIONAL COMPOUND SENTENCES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: STRUCTURE AND SEMANTIC DIFFERENTIATION

The paper focuses on the main stages of the concept «gradational compound sentences» formation in modern linguistics, characterizes the status of gradational sentences, their place in the system of complex sentences of the Ukrainian literary language, gives ground for their identification as certain type of compound sentence of closed structure.

The means of explication of the gradation semantic-syntactic relations between clauses of compound sentence are determined, the role of conjugations and lexical meanings of words in the creation of the proper-gradation and gradation-joining relation is determined. On the basis of the research the compound sentences with different degrees of partial asemanticity of the gradational conjunctions are characterized.

The present study develops typology of gradational compound sentences which is based on the nature of the semantic connection between their predicative parts in terms of the actual gradation and gradation-attachment relations and the means of their expression. Gradual compound sentence with pairs of proper-gradational conjunctions, in which the second clause of sentence is semantically more significant than the first, is proved to be the core semantic-syntactical and formal-grammatical type. Peripheral to it are two other types of gradation compound sentences with pairs of proper-gradational conjunctions, in which the first arbitrary clause is semantically more significant than the second.

Gradational compound sentences with one gradation-joining conjunction are qualified as sentences of syncretic semantic-syntactic nature, since they simultaneously convey the gradational and connecting semantic-syntactic relation between the second, connected, and the first, basic, independent in syntactic structure and meaning clause; in addition the lexical-semantic filling of the second clause contributes not only to the addition but also to the strengthening of the content of the first one.

Keywords: *gradational compound sentences, gradational semantic-syntactic relation, proper-gradational conjunctions, lexical meaning of word, semantic-syntactic and formal-syntactic type.*